

Η ψυχανάλυση ως το αντίστροφο της ύπνωσης

Γιώργος Δημητριάδης, ομιλία στα « Ψυχαναλυτικά Σεμινάρια », 5 Μαρτίου 2026

Στο κείμενό του για την ψυχολογία των μαζών και την ανάλυση του εγώ, ο Φρόιντ επανέρχεται στο ζήτημα της ύπνωσης και αναρωτιέται μάλιστα αν μπορεί να του επιτραπεί να πει ότι « η υπνωτική σχέση είναι ένας μαζικός σχηματισμός ανά δύο ». Το κείμενο αυτό το έγραψε το 1921, στη συνέχεια των δημοσιεύσεων δύο μαθητών του : μίας του Paul Federn με τίτλο « Η κοινωνία χωρίς πατέρες » και μία άλλη του Ernst Simmel « Η ψυχανάλυση των μαζών ». Οι δύο αυτές δημοσιεύσεις έγιναν διόλου τυχαία το 1919. Οι δύο αυτοί μαθητές του και ο ίδιος ο Φρόιντ παρακινήθηκαν όσον αφορά τα κείμενά τους από την αναδιοργάνωση της συλλογικότητας μετά τον Μεγάλο Πόλεμο και την επακόλουθη διάλυση της Αυστρο-ουγγρικής Αυτοκρατορίας το 1918. Ο Φρόιντ, σε αυτό το κείμενο, βασίζεται, μεταξύ άλλων, στις διαπιστώσεις του κειμένου του Gustave Le Bon του 1895, « Η ψυχολογία των μαζών » προκειμένου να αναλύσει τη σχέση μεταξύ των ατόμων που απαρτίζουν ένα πλήθος και τη σχέση αγάπης τους με τον ηγέτη. Αλλά ο Φρόιντ ξεετάζει επίσης τα χαρακτηριστικά της υποβολής, της ύπνωσης, της ερωτικής σχέσης και της ταύτισης, καθώς και τη σχέση της τελευταίας με το ιδανικό του εγώ και το μυθικό πατέρα της πρωτόγονης ορδής. Ανοίγει επίσης αρκετές προοπτικές χωρίς να δίνει άμεσες απαντήσεις, ιδίως αυτήν της ψυχολογίας των πλήθους χωρίς ηγέτη, και ο Lacan δεν παραλείπει, στο κείμενό του « Η αγγλική ψυχιατρική και ο πόλεμος », να επισημάνει αυτή την « αμέλεια »

Θα σχολιάσω το πρώτο αυτό σημείο, καθώς συνάδει με ορισμένα σύγχρονα ζητήματα, όπως η συγκρότηση πλήθους χωρίς ηγέτη μέσω των κοινωνικών δικτύων και των μέσων μαζικής ενημέρωσης. Είναι μονάχα το 1930, δηλαδή περίπου δέκα χρόνια αργότερα, στο κείμενό του « Η δυσφορία στον πολιτισμό », που ο Φρόιντ ασχολείται με αυτό το είδος των μαζών. Η ψυχολογική δυστυχία των μαζών γίνεται, όπως λέει, πιο απειλητική « όταν ο κοινωνικός δεσμός δημιουργείται κυρίως από την ταύτιση των μελών μιας κοινωνίας μεταξύ τους, ενώ ορισμένες προσωπικότητες με ηγετικό ταμπεραμέντο δεν καταφέρνουν, από την άλλη πλευρά, να διαδραματίσουν τον σημαντικό ρόλο που τους αναλογεί στη διαμόρφωση μίας μάζας. Η τρέχουσα κατάσταση της Αμερικής θα μπορούσε να αποτελέσει μια καλή ευκαιρία για να μελετήσουμε αυτή την τρομερή ζημιά που έχει προκληθεί στον πολιτισμό ». Αυτή η ανάλυση του Φρόιντ συμπίπτει με εκείνη του Paul Federn, ο οποίος, το 1919, στο τέλος του κειμένου που προανέφερα (« Μια κοινωνία χωρίς πατέρες »), έγραφε ότι οι μετανάστες φτάνουν στην Αμερική « χωρίς πατέρα », ελπίζοντας ότι η ελευθερία που τους υπόσχεται η ιδιότητα του πολίτη θα τους μετατρέψει σε « αδελφούς με ίσα δικαιώματα ». Προσέθετε: « Ο πατριωτισμός δεν υποφέρει από την έλλειψη σχέσης πατέρα-γιου, γιατί οι ελεύθεροι γιοι αγαπούν και εκτιμούν τη μητέρα πατρίδα τους με δική τους πρωτοβουλία ». Η Angela Jesuino ανέπτυξε αυτό το σημείο σε μία από τις παρεμβάσεις της σχετικά με τα σύγχρονα πλήθη, και πιο συγκεκριμένα, τα οριζόντια πλήθη, χωρίς ηγέτη, που σχηματίζονται μέσω των κοινωνικών δικτύων και που είναι εφήμερα. Την παραθέτω: « Η αγάπη στην περίπτωση αυτή δεν είναι η αγάπη για τον αρχηγό, αλλά μια ναρκισσιστική αγάπη και η ταύτιση, όπως είχε ήδη επισημάνει ο Φρόιντ το 1930, είναι μια φαντασιακή ταύτιση με τον μικρό άλλο ως όμοιο, και όχι με το εναδικό χαρακτηριστικό που αφορά την ετερότητα ». « Δεν εξαρτόμαστε πλέον από έναν ηγέτη, αλλά έχουμε γίνει εξαρτημένοι από τα αντικείμενα », έλεγε ήδη ο Charles Melman το 2009 .

Πως δημιουργούνται οι μάζες στη σύγχρονη εποχή ; Πράγματι, τα καταναλωτικά αγαθά-αντικείμενα — όπως η βενζίνη για τα Κίτρινα Γιλέκα στη Γαλλία προ ετών — και, γενικότερα, τα ζητήματα αγοραστικής δύναμης μπορούν να πυροδοτήσουν τη συγκέντρωση πλήθους, όπως και οι διεκδικήσεις οι σχετικές με την ταυτότητα, αλλά και πολλές άλλες αιτίες που μπορεί να είναι και δόκιμες, με τα κοινωνικά δίκτυα να λειτουργούν ως φορείς διάδοσης. Αλλά πώς

εξηγείται η εμφάνιση, στο ίδιο σύγχρονο πλαίσιο, ηγετών όπως ο Ντόναλντ Τραμπ, κατεξοχήν φυσιογνωμία αυτού του φαινομένου; Μια άλλη σημαντική πτυχή στη δημιουργία των μαζών είναι ο ρόλος της παραπληροφόρησης, των ψευδών ειδήσεων, ως μέσου συγκέντρωσης πλήθους, που ενορχηστρώνονται από πρώην επαγγελματίες του θεάματος με μεγάλη δημοφιλία, όπως ο Τραμπ (ή ο Μπερλουσκόνι, πριν από μερικά χρόνια). Ένα επιπλέον στοιχείο είναι προφανώς η επίδειξη και η ανάκτηση της εξουσίας. Το «Make America Great Again» είναι ένα σύνθημα που επινόησε ένας άλλος πρόεδρος, Ρήγκαν αυτή τη φορά, και που αναφέρεται τόσο στο έθνος, στην επιτυχία του αυτοδημιούργητου ανθρώπου ως εθνικού συμβόλου, όσο και στη ναρκισσιστική δύναμη, συμπεριλαμβανομένης της αγοραστικής ικανότητας, αλλά και στη νοσταλγία για μια αταβική επιστροφή — μια *Sehnsucht*, για να χρησιμοποιήσω τον όρο του Φρόιντ, στον οποίο θα επανέλθω. Η μάζα, έλεγε ο Le Bon είναι παρορμητική, ευμετάβλητη, ευερέθιστη, απλοϊκή. Διακρίνεται από την αδυναμία της να συλλογιστεί, την έλλειψη κριτικού πνεύματος, καθώς και από την υπερβολή των συναισθημάτων. Φαίνεται ότι ο σημερινός πρόεδρος των Ηνωμένων Πολιτειών μοιράζεται ορισμένες από αυτές τις «ιδιότητες» ή προσποιείται ότι τις έχει. Η χρηματιστηριακή αγορά, της οποίας η σημασία για το νεοφιλελεύθερο σύστημα που υποστηρίζει είναι σημαντική, φαίνεται επίσης να εκδηλώνει αυτά τα «ψυχολογικά χαρακτηριστικά».

Ένας ηγέτης όπως ο Τραμπ, που διαθέτει τις ιδιότητες του πλήθους που είχε ήδη απαριθμήσει ο Le Bon (παρορμητικός, ευμετάβλητος, ευερέθιστος, απλοϊκός κ.λπ.), είναι, παρά τις προφητείες του Φρόιντ για την Αμερική, και όχι μόνο, απολύτως εφικτός. Ένας ηγέτης που, επιπλέον, σε αντίθεση με αυτό που κάνουν συνήθως οι πολιτικοί, τηρεί τις υποσχέσεις του. Η Barbara Cassin τονίζει αυτό το σημείο στο τελευταίο της βιβλίο που έχει τίτλο «Ο πόλεμος των λέξεων : Τραμπ, Πούτιν και Ευρώπη» υπενθυμίζοντας ότι ο Χίτλερ έκανε το ίδιο και ότι ο Βλαντιμίρ Πούτιν κάνει το ίδιο. Σε αυτή την ίδια κίνηση συνένωσης του πλήθους μέσω της ταύτισης με τον ηγέτη, βρίσκουμε αυτό που ο Φρόιντ παρέλειψε να αναπτύξει, αν και σίγουρα δεν ήταν μακριά από το να το σκεφτεί. Εννοώ την συνένωση των μαζών διαμέσου του εξουτελισμού του Άλλου, του μετανάστη, του ξένου, του ατόμου με αναπηρία... Αυτή δηλαδή την οντότητα, που καταλαμβάνει τη θέση του απορριπτέου σκουπιδιού. Το αντικείμενο αυτό απόρριμμα έχει, όπως έχει υπογραμμίσει, μεταξύ άλλων, ο Sergio Benvenuto, Ιταλός ψυχαναλυτής και φιλόσοφος, την ίδια λειτουργία «κόλλας», ταύτισης, για τα μέλη ενός πλήθους με αυτή που μπορεί να έχει το βλέμμα και τη φωνή, το λαμπερό και υπνωτιστικό «άγαλμα» του ηγέτη. Άγαλμα με την έννοια που του έδινε ο Lacan όταν σχολίαζε το Συμπόσιο του Πλάτωνα στο σεμινάριό του γύρω από τη μεταβίβαση. Αυτή η σχέση με τον αποδιοπομπαίο τράγο δεν είναι βέβαια καινούργια, θα επανέλθω αργότερα.

Το δεύτερο σημείο που θα ήθελα να σχολιάσω είναι η τρέχουσα επιστροφή ορισμένων θεραπευτικών πρακτικών: η θεραπευτική ύπνωσις, άλλες θεραπείες που προσομοιάζουν με την καθαρτική μέθοδο, όπως η «Απευαισθητοποίηση και Επανεπεξεργασία μέσω Οφθαλμικών Κινήσεων» (EMDR), ή ακόμη και η αυτοσυγκέντρωση μέσω τεχνικών όπως ο διαλογισμός, η θεραπεία μέσω της πλήρους συνειδητότητας (mindfulness therapy), ή ορισμένες μορφές γνωσιακών θεραπειών. Σχετικά μ' αυτό, ο Lacan είχε καταγγέλλει ήδη από το 1958 το ότι «αναβιώνουν οι εκπληκτικές παραπλανήσεις της αυταρχικής ψυχοθεραπείας». Αυτή η επιστροφή θα αποτελέσει εδώ την ευκαιρία να επαναλάβω τη διάκριση μεταξύ ψυχοθεραπείας και ψυχανάλυσης, ακόμη και αν η ψυχαναλυτική πρακτική περιλαμβάνει — όπως είχε τονίσει επανειλημμένα ο Φρόιντ — θεραπευτικό αποτέλεσμα, στοιχεία υποβολής, αλλά και ύπνωσις. Εξάλλου, ο Φρόιντ, στην «ερμηνεία των ονείρων», αναφερόταν στην ελεύθερο συνειρμό, μέσω του οποίου ο αναλύόμενος δίνει μεγαλύτερη προσοχή στις ψυχικές του προσλαμβάνουσες και καταστέλλει τη λογοκρισία, όλα αυτά σε μια θέση ηρεμίας, με κλειστά μάτια, ως ανασύσταση μιας ψυχικής κατάστασης ανάλογης με την ενδιάμεση κατάσταση μεταξύ εγρήγορσης και ύπνου και, χωρίς αμφιβολία, επίσης με την υπνωτική κατάσταση. Επίσης το 1917, στα «Εισαγωγικά μαθήματα στην ψυχανάλυση», σημείωνε ότι: «Με βάση τις

γνώσεις που έχουμε αποκτήσει από την ψυχανάλυση, μπορούμε να περιγράψουμε τη διαφορά μεταξύ της υπνωτικής και της ψυχαναλυτικής υποβολής ως εξής: η υπνωτική θεραπεία επιδιώκει να καλύψει και να συγκαλύψει κάτι στην ψυχική ζωή, ενώ η αναλυτική θεραπεία επιδιώκει να αποκαλύψει και να αφαιρέσει κάτι». Ο Lacan, στο σεμινάριό του «Οι τέσσερες θεμελιώδεις έννοιες της ψυχανάλυσης», μιλούσε για την ψυχανάλυση ως το αντίστροφο της ύπνωσης, καθώς είναι ο αναλυτής που είναι ο υπνωτισμένος. Τον παραθέτω: «Αν η μεταβίβαση είναι αυτό που παραμερίζει το αίτημα από την ενόρμηση, η επιθυμία του αναλυτή είναι αυτό που το επαναφέρει. Και, με αυτόν τον τρόπο, απομονώνει, απομακρύνει όσο το δυνατόν περισσότερο το *a*, από το *I* (την εξιδανίκευση της ταύτισης) που αυτός (ο αναλυτής) καλείται από το υποκείμενο να ενσαρκώσει. Είναι στο βαθμό που ο αναλυτής [...] εκπίπτοντας από αυτή την εξιδανίκευση για να γίνει το στήριγμα αυτού του διαχωριστικού αντικειμένου που είναι το *a*, είναι δηλαδή στο μέτρο που η επιθυμία του επιτρέπει να αντέξει σε μια αντίστροφη υπνωτική κατάσταση, ενσαρκώνοντας δηλαδή αυτόν τον υπνωτισμένο, που η υπέρβαση του επιπέδου της ταύτισης γίνεται εφικτή». Καταλαβαίνω την ιδέα αυτή του Lacan του ότι είναι δηλαδή είναι ο αναλυτής που γίνεται ο υπνωτισμένος, από το γεγονός του ότι υφίσταται την επίδραση των Κυρίων σημαινόντων (*signifiants maîtres*) του αναλυόμενου: ο αναλυτής βρίσκεται έτσι «υπνωτισμένος» από αυτά τα σημαίνοντα, με την έννοια ότι γίνεται εύπλαστος, αφού καθίσταται το απείκασμα – πολύ εύστοχη μεταφραστική πρόταση της Χρύσας Λάγιου για το όρο *semblant* – του αντικειμένου μικρού *a* για τον αναλυόμενό του. Λίγα χρόνια αργότερα, στο σεμινάριό του «Από τον Άλλο στον άλλο», ο Lacan επαναλαμβάνει αυτή τη διατύπωση— σύμφωνα με την οποία ο αναλυτής είναι ο υπνωτισμένος — προσθέτοντας όμως ότι «στο τέλος, ο αναλυτής καταλήγει να γίνεται το βλέμμα και η φωνή του ασθενούς του». Να επιχειρήσω να ερμηνεύσω εδώ τα πυκνά λεγόμενα αυτά του Λακάν ότι δηλαδή ο αναλυτής καταλήγει να καταλαμβάνει τη θέση του βλέμματος και της φωνής του ασθενούς του λόγω της ειδικής σχέσης που έχουν αυτά τα δύο αντικείμενα με την επιθυμία («επιθυμία για» για τη φωνή και «επιθυμία προς» για το βλέμμα, όπως έλεγε ο Λακάν). Στο τέλος της ανάλυσης, αυτά τα αντικείμενα εμφανίζονται ως έλλειψη, αιτία της επιθυμίας, και ο αναλυτής χάνει τη θέση που κατείχε ως απείκασμα αυτών των αντικειμένων, αλλά και των άλλων: του στήθους και του πρωκτικού αντικειμένου —, αντικείμενα που συνδέονται περισσότερο με το αίτημα σύμφωνα με τον Λακάν («αίτημα προς» για το στήθος, «αίτημα για» όσον αφορά το πρωκτικό αντικείμενο). Υπενθυμίζω ότι, στο Σεμινάριο «Οι τέσσερες θεμελιώδεις έννοιες της ψυχανάλυσης», ο Lacan έλεγε επίσης το άλλο μυστηριώδες: ότι στο τέλος της ανάλυσης «η εμπειρία της θεμελιώδους φαντασίωσης γίνεται ενόρμηση». Θα μπορούσαμε ίσως να πούμε ότι από εκείνη τη στιγμή και μετά, η ενόρμηση δεν οδηγεί πλέον το υποκείμενο να αναζητά, μέσω των αιτημάτων του, να γίνει το αντικείμενο της απόλαυσης του Άλλου, ούτε το αντικείμενο της γνώσης αυτού του Άλλου.

Ωστόσο, η υποβολή είναι, από τη γέννησή μας, το μέσο που μας επιτρέπει να δεχόμαστε την προσφώνηση από τον Άλλον; αλλά και ο τρόπος ήδη από τη βρεφική ηλικία της προσφώνησης του Άλλου. Τα μωρά απευθύνονται στο πρωταρχικό Άλλο με ήχους όπως το *ό, ό, έ, έ, ...* σε αναμονή της αντίδρασής του. Ο Άλλος κάνει μία υπόθεση ενός υποκειμένου (Jean Bergès, Alain Vanier) έχει μία προνοητική ψευδαίσθηση (*illusion anticipatrice*) για το βρέφος του οποίου οι ήχοι γίνονται προσφώνηση μέσω αυτής της υπόθεσης, εκ των υστέρων. Ο Λακάν, στο «Η κατεύθυνση της θεραπείας και η αρχή της εξουσίας της», γράφει ότι «κανένας δείκτης δεν επαρκεί για να δείξει που δρα η ερμηνεία, αν δεν δεχτούμε ριζικά μια έννοια της λειτουργίας του σημαίνοντος η οποία να συλλαμβάνει που του υποτάσσεται το υποκείμενο σε σημείο να διαφθείρεται από αυτό». Η μετάφραση είναι του Βλάση Σκολίδη στο τελευταίο τεύχος του περιοδικού *Fort-Da*. Το οποίο συνιστά το υποκείμενο εκτός του εαυτού του στον Άλλον. Η υποβολή (ετυμολογικά παράγωγο του *suggestum*, βάζω κάτι από κάτω) και η υποκειμενοποίηση είναι επομένως συνδεδεμένες: υπάρχει μια σύνδεση μεταξύ των δύο, αλλά διαχωρίζονται επίσης, καθώς η διαδικασία της υποκειμενοποίησης μπορεί να επιτρέψει τον

διαχωρισμό από τον Άλλον — παραχωρώντας το αντικείμενο *a* στον Άλλον. Η διαδικασία της αλλοτρίωσης από τον Άλλον — που τον υποβάλλει — επαναλαμβάνεται κάθε φορά που το υποκείμενο έχει να κάνει με έναν Άλλον με κεφαλαίο Α, δηλαδή με κάποιον στον οποίο αναγνωρίζει μια γνώση και στον οποίο απευθύνεται. Αλλά αυτή η ταύτιση με το σημαίνον του Άλλου, στην υποβολή — όπως και σε κάθε ψυχοθεραπεία — καταλήγει σε μια φανταστική ταύτιση με τον Άλλο, ο οποίος αποκτά σε αυτό το πλαίσιο τη θέση του Κυρίου. Στο κείμενο για τα ψυχολογία των μαζών ο Φρόντ γράφει: «ο υπνωτιστής έχει αντικαταστήσει το ιδανικό του εγώ», του οποίου το βλέμμα ή η φωνή υπνωτίζει, καθώς όλη η προσοχή του υποκειμένου απορροφάται από τον υπνωτιστή. Εδώ, η μεταβίβαση απομακρύνει το αίτημα από την ενόρμηση χωρίς να προσφεύγει σε μια αρχή ικανή να την επαναφέρει, διότι η ανταπόκριση στο αίτημα είναι ακριβώς αυτό που αποτρέπει το υποκείμενο από τη διχασμό του από την ενόρμηση. Πρόκειται για μια έγκριση μέσω της ενσωμάτωσης του σημαίνοντος σε ένα νόημα που κάθε τύπος θεραπείας θεωρεί, με τον δικό του τρόπο, ως «κοινή λογική». Το ίδιο θα μπορούσαμε να πούμε για την έγκριση του συμπεριφοριστή θεραπευτή ή, για να είμαστε πιο σύγχρονοι, για την έγκριση της τεχνητής νοημοσύνης. Ο Allen Frances, σε ένα πρόσφατο κείμενο με τίτλο «Τα chatbots τεχνητής νοημοσύνης θα κυριαρχήσουν σύντομα στην ψυχοθεραπεία», γράφει: «Τα chatbots με τεχνητή νοημοσύνη έχουν ως στόχο να ικανοποιούν τους χρήστες τους. Το αλγοριθμικό DNA τους δίνει την υψηλότερη προτεραιότητα στην αφοσίωση των χρηστών. Οι χρήστες δηλώνουν τακτικά ότι αισθάνονται κατανοητοί και αποδεκτοί και θεωρούν ότι ο θεραπευτής της τεχνητής νοημοσύνης δείχνει ενσυναίσθηση και πραγματικά νοιάζεται για αυτούς».

Ενώ στην ψυχαναλυτική μεταβίβαση, αυτό μπορεί να συμβεί με εντελώς διαφορετικό τρόπο. Το «μπορεί να συμβεί» είναι φυσικά μια αμφίσημη έκφραση. Όπως ανέφερε ο Lacan στο κείμενό του σχετικά με την κατεύθυνση της θεραπείας: «Είτε είναι απογοητευτική είτε ικανοποιητική, κάθε απάντηση στο αίτημα στην ανάλυση τείνει να ανάγει τη μεταβίβαση στην υποβολή». Το να παίρνει ο αναλυτής το αίτημα κατά γράμμα λειτουργεί ως βραχυκύκλωμα, σε σχέση με το κύκλωμα που πρέπει να δημιουργήσει ο αναλυτής, από τη θέση του απεικασματος του αντικείμενου μικρού *a*, μια θέση που στοχεύει στο εκτός του νοήματος του λόγου που του απευθύνει ο αναλυόμενος. Μια θέση που στοχεύει στην *jouis-sens* που είναι το αντίθετο του κοινού νοήματος. Αν, στην ανάλυση, υπάρχει, εκτός από τον θεμελιώδη κανόνα του ελεύθερου συνειρμού του αναλυόμενου, και αυτός της αποχής, είναι ακριβώς για να εισαχθεί το αντικείμενο «τίποτα» ως αντικείμενο μικρό *a*. Αυτό το «τίποτα» ενσαρκώνει τη μη σεξουαλική σχέση, κυρίως λόγω της σεξουαλικής ανικανοποίησης και της μη ικανοποίησης του αιτήματος. Αλλά αυτό το «τίποτα» καθιερώνεται ως αντικείμενο που κατευθύνει τη θεραπεία, ιδίως από τη σιωπή του αναλυτή — η οποία είναι ωστόσο μια σιωπή με αποχρώσεις — και την απουσία του βλέμματος του αναλυτή, το οποίο ωστόσο δεν απουσιάζει εντελώς. Ο αναλυόμενος μετατοπίζεται έτσι σταδιακά, από τα αρχικά του αιτήματα σε αυτό που είναι η ανάγνωση του κειμένου του λόγου που απευθύνει στον ψυχαναλυτή.

Τέλος, μετά από αυτές τις κάπως κλασικές παρατηρήσεις, ως τρίτο σημείο θα αναφερθώ στην προώθηση της φιγούρας του θύματος στον σύγχρονο δυτικό κόσμο. Αν ακολουθήσουμε τη συλλογιστική του ιστορικού και φιλόσοφου François Azouvi στο πρόσφατο βιβλίο του *Du héros à la victime : la métamorphose contemporaine du sacré* (Από τον ήρωα στο θύμα: η σύγχρονη μεταμόρφωση του ιερού), παρατηρούμε ότι, από τη δεκαετία του 1960-1970, υπάρχει μια τάση αντικατάστασης του μοντέλου του ήρωα — που είχε θριαμβεύσει κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο — με αυτό του θύματος. Ωστόσο, δεν υπάρχει κανένας λόγος να εξιδανικεύουμε τη φιγούρα του ήρωα — η οποία δεν είναι άσχετη με τους σχεδόν είκοσι εκατομμύρια νεκρούς του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Παραταύτα, αυτή η εξέλιξη — όσον αφορά την προώθηση της φιγούρας του θύματος — αντανακλά τόσο την «αναβάθμιση» του καθεστώτος ενός ατόμου που θεωρείται ότι βρίσκεται υπό την επιρροή ενός άλλου, κακόβουλου ατόμου (που συχνά χαρακτηρίζεται ως διεστραμμένος ναρκισσιστής), όσο και

ορισμένες σύγχρονες θεραπευτικές πρακτικές που είναι σήμερα της μόδας όπως αυτές που προανέφερα. Οι τελευταίες τείνουν, πράγματι, να τοποθετούν το υποκείμενο σε μια παθητική στάση, λόγω της υποβολής που επιδιώκουν να ασκήσουν στους ασθενείς, συχνά με σκοπό να τους «θεραπεύσουν» από τα τραύματα που έχουν υποστεί. Ωστόσο, οι ίδιοι οι ασθενείς τείνουν επίσης να αναζητούν αυτή την παθητική στάση υποβολιμότητας. Δεν υπάρχει σε αυτές τις μεθόδους αναζήτησης της παθητικότητας ένας τρόπος να επαληθευτεί η διάκριση που καθιέρωσε ο Ferenczi — διάκριση που επαναλαμβάνει ο Freud στο έργο του για την Ψυχολογία των μαζών — μεταξύ ενός τύπου ύπνωσης πατρικού χαρακτήρα (απειλητικού) και ενός άλλου, μητρικού (κολακευτικού) ;

Η επιστροφή της ύπνωσης δεν θα μπορούσε να είναι η έκφραση μιας ατομικής και συλλογικής έκκλησης για αντίδραση — για ισχυρή προστασία— με τον Τραμπ να αποτελεί ένα εμβληματικό παράδειγμα, αλλά και για καθησυχαστική προστασία, που ενσαρκώνεται από το κράτος, κάτι που ο Marcel Czermak ονόμαζε «κρατική ερωτομανία» (με την έννοια ότι πιστεύουμε ότι «το κράτος μας αγαπά»). Ο Charles Melman, το 2003, αναφερόταν ως προϋπόθεση για την εμφάνιση ενός πλήθους «μια χαλάρωση των κοινωνικών δεσμών, έτσι ώστε να σχηματίζεται μια «μεγάλη» ομάδα που ενώνεται από το αίσθημα της εγκατάλειψης από την πολιτική εξουσία, της παραμέλησης των συμφερόντων της». Υποστήριξε επίσης ότι: «Οι τρέχουσες συνθήκες δημιουργίας της πολιτικής ένωσης της Ευρώπης δίνουν εύκολα σε πολλές από τις χώρες της την ευκαιρία να διαπιστώσουν ότι οι πολίτες τους αισθάνονται εύκολα εγκαταλελειμμένοι από τη δημοκρατική εξουσία και παραδομένοι σε μια ακέφαλη και ψυχρή εξουσία: τις Βρυξέλλες».

Ο Sergio Benvenuto, υπενθυμίζει ότι ο Φρόιντ προσθέτει ότι το κοινωνικό ον βιώνει μια *Sehnsucht*, μια νοσταλγία για τον πατέρα της ορδής, και ότι αυτό σημαίνει ότι οι σύγχρονοι άνδρες και γυναίκες έχουν μια «έντονη επιθυμία για κοινότητα». Αυτή η *Vatersehnsucht*, αυτή η νοσταλγία για τον πατέρα, που ο Jean-Luc Nancy υπενθύμισε ότι ήταν, για τον Φρόιντ, η πρωταρχική σχέση – αρχέγονη, αρχαϊκή με την πιο αυθεντική έννοια – που κάθε συγκρότηση ταυτότητας (ενός ατόμου, ενός εαυτού) συνεπάγεται αναγκαστικά. Συμπλήρωνε ότι από αυτή την νοσταλγία χωρίς αναπαράσταση γνωρίζουμε μόνο υποκατάστατα: το ιδανικό του εγώ, τον Θεό, τον Αρχηγό, αλλά και τον «πατέρα» με όλες τις έννοιες της λέξης. Αυτή η έντονη επιθυμία για κοινότητα αναζητά τη συγχώνευση με τον Άλλον· θα μπορούσαμε να πούμε ότι αναζητά την ταυτότητα. Γνωρίζουμε ότι οι ταυτότητες είναι πολύ δημοφιλείς αυτή τη στιγμή. Τα άτομα πρέπει να έχουν το δικαίωμα να επιλέγουν μία ή περισσότερες ταυτότητες, σε σημείο που έχουν καταστεί ακόμη και διαταραχή καταχωρημένη στο DSM.

Η εγγύηση των ατομικών δικαιωμάτων, που είναι όλο και περισσότερα, μπορεί να οδηγήσει σε κατακερματισμό της κοινωνίας, γράφει ο ιστορικός Antoine Lilti, συγγραφέας του βιβλίου *L'héritage des Lumières, ambivalences de la modernité* (Η κληρονομιά του Διαφωτισμού, οι αμφιταλαντεύσεις της νεωτερικότητας). Μήπως αυτή η αναζήτηση κοινότητας είναι η επιστροφή αυτού που είχε απορριφθεί από τον ατομικισμό προς τον οποίο κατευθυνόμαστε από την εποχή του Διαφωτισμού, από τον οποίο προήλθαν τα ανθρώπινα δικαιώματα; Ο Sergio Benvenuto δηλώνει: «Νομίζω ότι ήρθε η ώρα να αποδεχτούμε αυτή την πολικότητα μεταξύ κοινότητας και κοινωνίας χωρίς να θέλουμε να αποκλείσουμε τον αντίθετο πόλο. Δηλαδή, να αποδεχτούμε επιτέλους αυτόν τον μοιραίο διαχωρισμό, που προέκυψε από τον Διαφωτισμό, μεταξύ του ατόμου και της κοινότητας, αλλά και να μην αγνοούμε την έντονη επιθυμία μας, την *Sehnsucht*, για κοινότητα». Οι σύγχρονες συζητήσεις γύρω από την πολυπολιτισμικότητα και τον οικουμενισμό συνδέονται αναμφίβολα με αυτά τα ζητήματα. Ας θέσουμε το ερώτημα: στην παρούσα κατάσταση πόλωσης των ταυτοτήτων εντός των κρατών, ακόμη και εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης, τι θα μπορούσε να ενώσει, εκτός από την απειλή του πολέμου, είτε οικονομικού είτε στρατιωτικού;

Το να βρεις έναν εξωτερικό εχθρό – τον μετανάστη ή κάποιον άλλο – αποτελεί μια αυτόματη διέξοδο..., ένα συλλογικό *acting-out*, μια «συλλογική» εκδραμάτιση, αν μου

επιτρέπεται η έκφραση, εκδραμάτιση αυτού που δεν καταφέρνει να ενταχθεί σε μια αδελφότητα βασισμένη στο συμβολικό (το οποίο δεν είναι μια συγκεκριμένη γλώσσα, όσο έξυπνη και αν είναι) και όχι στην ταυτότητα του σώματος. Μπορούν έτσι να εμφανιστούν συλλογικές εκδηλώσεις: για παράδειγμα η καθημερινή προβολή εικόνων πολέμου ... Και οι εκδραματίσεις μπορούν να οδηγήσουν, όπως γνωρίζουμε, σε περάσματα σε πράξεις...φερειπείν σε πολέμους. Ωστόσο, η ψυχανάλυση, όπως έλεγε ο Charles Melman, δεν μπορεί να έχει ως στόχο, για να χρησιμοποιήσουμε τον τίτλο ενός άλλου άρθρου του Paul Federn , «μια θεραπεία της κοινωνίας», «δεν μπορεί να είναι μια κοινωνική ψυχοθεραπεία, δεν μπορεί να προσφέρει θεραπεία σε κοινωνικό επίπεδο και δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να παρουσιαστεί ως οδηγός κοινωνικής συμπεριφοράς».